

مفاهیم جغرافیای سیاسی

● مهرالزمان نوبان

کارشناس ارشد جغرافیای طبیعی دانشگاه شهید بهشتی

✧ شناخت و درک مفاهیم جغرافیای سیاسی

✧ مؤلف: سوفی شوتار

✧ مترجم: دکتر سید حامد رضیئی

✧ تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها

(سمت)، چاپ اول، ۱۳۸۶، تعداد صفحات: ۲۷۵

در عصری که مسأله‌ی جهانی شدن مطرح است، ژئوپلیتیک (جغرافیای سیاسی) بیشتر مورد توجه قرار دارد. لذا برای تجزیه و تحلیل ژئوپلیتیک با بهره‌گیری از جغرافیا سعی می‌شود تا مشکلات و چالش‌های موجود در روابط بین‌الملل را از بین ببرند. ژئوپلیتیک مجموعه‌ای از مقررات و دستورات حاوی روابط بین‌الملل بین فضا و سیاست و یا در واقع بین فضا و فرد است. ژئوپلیتیک که در زمان سلطه نازی‌ها در بحبوحه‌ی جنگ جهانی دوم ابزار سیطره‌ی قدرت بود، بعد از آن به دست فراموشی سپرده شد و دوباره طی دهه‌های اخیر با بازنگری در درک و مفهوم واقعی آن پا به عرصه‌ی وجود گذاشت.

کتاب حاضر با عنوان «شناخت و درک مفاهیم جغرافیای سیاسی»، اثر خانم سوفی شوتار استاد تاریخ، جغرافیا و ژئوپلیتیک مؤسسات آموزش عالی پاریس است. این کتاب در سال ۲۰۰۶ در پاریس چاپ شد. مترجم کتاب دکتر سید حامد رضیئی با مهارت در درک مفاهیم تخصصی سیاسی، آن را ترجمه کرده است.

اثر شامل: درباره‌ی کتاب، مقدمه‌ی مترجم، مقدمه‌ی مؤلف، هشت فصل، فرجام و منابع است. هر فصل این کتاب مباحث مختلفی را در بر دارد که با توضیحات جامع مطالب آن به پایان می‌رسد.

شروع مطلب «درباره‌ی کتاب»، به قلم دکتر عزت‌الله عزتی به نگارش درآمده است. در این قسمت ابتدا به کلیاتی راجع به جغرافیا به عنوان یکی از قدیمی‌ترین دانش‌های بشری اشاره شده است. سپس می‌نویسد در بین رشته‌های گوناگون جغرافیا، جغرافیای سیاسی بیش از دیگر شاخه‌های آن در روابط بین‌انسان‌ها و حکومت‌ها و نقشی که روابط بین‌الملل و آینده‌ی سیاسی کشورها داشته تأثیر گذاشته است. در ادامه وی معتقد است، امکان دارد جغرافیای سیاسی پاسخگوی سئوالاتی باشد که جواب به این سئوالات در واقع موجب تسهیل روابط بین دولت‌ها و قدرت‌ها و جوامع بشری باشد.

پس از مقدمه‌ی مترجم و مقدمه‌ی مؤلف، در فصل اول این کتاب تحت عنوان «ژئوپلیتیک چیست؟»، ابتدا تعریف ژئوپلیتیک مطرح شده است. در این بحث ژئوپلیتیک به منزله‌ی ابزاری برای نزدیک کردن سیاست دولت‌ها به یکدیگر و ابزاری برای شناخت جهانی شدن و پیش‌بینی درگیری‌ها و جنگ‌ها مورد توجه قرار گرفته است. سپس به ذکر «عناصر بنیادین» پرداخته شده است. نویسنده در این فصل جغرافیای سیاسی را بر پایه‌ی پنج عنصر بنیادی، یعنی مناقشات، فضا، مرز، امپراتوری و جهانی

مؤلف فضاهای خالی موجود بر روی کره‌ی زمین را ناشی از دگرگونی و تحولات آب و هوا می‌داند. وی در این رابطه به توضیح تنگناهای ناشی از سرما، مناطق خشک کره‌ی زمین و جنگل‌های مناطق حاره می‌پردازد

این بخش مطالبی درباره‌ی «گندم در طول تاریخ»، «برداشت جغرافیایی تولید گندم» و «بازار گندم» مطرح می‌شود.

مبحث بعدی این فصل به «منابع انرژی‌زا: وضعیت نفت» اختصاص دارد. از آنجا که نفت به عنوان اولین منبع انرژی‌زا نقش مهمی در زندگی انسان قرن بیست و یکم دارد، آن را با دقت بیشتری مورد بررسی قرار داده است. در این رابطه نویسنده به موضوعاتی پیرامون توزیع نفت در جهان و پیامدهای آن، مصرف جهانی نفت، منابع جدید نفتی، پیامدهای وابسته به نفت و آلودگی دریاها پرداخته است.

آخرین بخش این فصل با عنوان «آب شیرین»، از آب به عنوان منبع نادر و نقش مهم آن در ژئوپلیتیک جهان نام برده است. زیرا فقط ۲/۶ درصد آب کره‌ی زمین شیرین و قابل شرب است. در این ارتباط منبع نادر، کمیابی آب، توزیع نابرابر، مدیریت توزیع آب، اشکال گوناگون بهره‌برداری از آب، چگونگی دسترسی به آب شیرین، اتلاف و آلودگی آب، بهای آب سالم، آب سرچشمه‌ی درگیری‌ها؛ مشکل خاور نزدیک و خاورمیانه مورد توجه قرار می‌گیرد. در ادامه با مطرح کردن موضوعاتی چون آینده‌نگری، چه راه‌حلی وجود دارد؟ و حقوق بین‌المللی آب فصل را به پایان می‌رساند.

فصل چهارم به «جغرافیای انسانی: آیا جمعیت جهان در معرض نابودی است؟» می‌پردازد. در اینجا چهار موضوع جمعیت، بهداشت، شرایط زندگی و مهاجرت مورد توجه قرار می‌گیرد. ابتدا «جمعیت جهان» از نظر نابرابری پراکندگی جمعیت، دلایل پراکندگی جمعیت چیست؟ مولد و مرگ و میر، رشد ناگهانی جمعیت و علل ازدیاد جمعیت توضیح داده می‌شود. در پایان بخش موضوعاتی چون آینده‌نگری، نگرانی‌ها و اختلافات و تفاوت‌ها را بیان می‌دارد. بخش دوم این فصل «بهداشت جهانی» عنوان دارد. در این ارتباط به موضوعاتی چون: امید به زندگی و طول عمر کشورهای جنوب و کشورهای شمال پرداخته شده است. در ادامه، بحث به سوء تغذیه، موقعیت مواد غذایی بهتر، وضعیت کشاورزی در کشورهای غنی و... اختصاص می‌یابد. بخش پایانی این فصل به «شرایط زندگی» اشاره دارد. مؤلف معتقد است رشد ناگهانی جمعیت در شهرها ناشی از ازدیاد زاد و ولد است که در درازمدت نتایج خطرناکی خواهد داشت. سپس موضوع به توسعه‌ی شهری، رشد ناگهانی جمعیت در شهرها، نتایج ناگوار شهرنشینی، کلان‌شهرهای پرجمعیت، پیامدهای اسف‌بار شهرهای پرجمعیت اختصاص می‌یابد. در ادامه با مطرح کردن چه راه‌حلی وجود دارد؟ ویژگی‌های زندگی شهرنشینی: برای مثال

شدن پایه‌ریزی شده می‌داند که هریک از آن‌ها را مورد توجه و تجزیه و تحلیل قرار داده است. بحث پایانی «روش» نام دارد. در اینجا تجزیه و تحلیل ژئوپلیتیک را مستلزم پاسخ به پرسش‌های زیادی برای درک کامل مسائل مطرح شده می‌داند.

فصل دوم کتاب با عنوان «تأثیر تنگناهای جغرافیای طبیعی در زندگی و توسعه جمعیت» به بررسی عناصر طبیعی از جمله برجستگی‌ها، آب و هوا، بلاهای طبیعی و گیاهان می‌پردازد. مؤلف معتقد است جوامع باید فضاهای موجود را در راه منافع اقتصادی، جامعه‌شناختی، فرهنگی و سیاسی خود بررسی کنند.

در این فصل ابتدا از «آب و هوا» بحث به میان می‌آید. نویسنده آب و هوا را عامل مهم و سازنده در زندگی انسان بر روی کره‌ی زمین می‌داند که از ترکیب مجموعه عناصری همچون درجه حرارت، فشار جوی، بارندگی و ابرها تشکیل یافته است. وی در این بخش انواع «آب و هوای کره‌ی زمین» را توضیح می‌دهد که عوامل زیادی در آن دخالت دارند. سپس به موضوع «تأثیر گرم شدن کره‌ی زمین و راه‌حل‌های آن» اشاره می‌کند. زیرا طی سال‌های اخیر گازهای گلخانه‌ای مانع بازگشت انرژی ناشی از تابش نور خورشید شده و باعث ازدیاد گرمای کره‌ی زمین شده‌اند. این موضوع نتایج کم و بیش خطرناکی را به دنبال خواهد داشت. از جمله تخریب جنگل‌ها که رابطه‌ی مستقیمی با گرم شدن کره‌ی زمین دارد. همچنین تأثیر گرم شدن کره‌ی زمین بر سطح آب‌ها، بر جانوران و گیاهان که در این باره نویسنده به شرح آن‌ها پرداخته است. در پایان با ذکر «راه‌حل‌ها» بخش به پایان می‌رسد.

«فضاهای خالی کره‌ی زمین» بحث بعدی این فصل است. مؤلف فضاهای خالی موجود بر روی کره‌ی زمین را ناشی از دگرگونی و تحولات آب و هوا می‌داند. وی در این رابطه به توضیح تنگناهای ناشی از سرما، مناطق خشک کره‌ی زمین و جنگل‌های مناطق حاره می‌پردازد. در پایان فصل «بلاهای طبیعی» مثل آتشفشان‌ها، زلزله، قواعد کاربردی فرازلزله‌ای، برآمدگی‌ها در اقیانوس‌ها و سونامی بررسی شده است.

عنوان فصل سوم «منابع استراتژیک، منشأ قدرت و هدف اصلی سلطه‌گری» است. در اینجا تولیدات کشاورزی، منابع انرژی و آب در سه بخش این فصل مطرح می‌شود.

مؤلف ابتدا «محصولات کشاورزی و منابع غذایی: برای نمونه گندم» را توضیح می‌دهد. در این رابطه از گندم به عنوان پرمصرف‌ترین ماده‌ی حیاتی ساکنان کره‌ی زمین در دهه‌ی ۹۰ میلادی یاد می‌کند. بنابراین در

هدف اصلی کتاب، بررسی جامع و معرفی عناصر پایه با مؤلفه‌های جغرافیای طبیعی و انسانی است که همچون مطالعه‌ی تاریخی اقوام، دولت‌ها، و تمدن‌ها با دقت تمام بدان پرداخته شده است

جغرافیای سیاسی

از حقوق دریاها و کنترل تنگه‌ها و کانال‌ها یاد می‌شود. در این مباحث مؤلف به خوبی مشکلات موجود دریاها و حقوق مربوط به آن را مورد دقت قرار داده است.

عنوان فصل هفتم «امپریالیسم و گرایش‌های سلطه‌گری» است. در بخش اول این فصل با عنوان «امپراتوری‌ها» مطالبی درباره‌ی «امپراتوری، ابزاری برای سلطه‌گری» و «امپراتوری‌های بزرگ تاریخ» آورده شده است. بحث دوم این فصل در مورد «پانسیسم» است: «پانسیسم چیست؟» و «پان اسلاویسم بهانه سلطه‌طلبی روس‌ها» مورد دقت قرار داده شده است. آخرین بخش به «امپراتوری‌های جدید: ایالات متحده آمریکا» اختصاص دارد. در این مبحث مطالبی درباره‌ی دوران بعد از جنگ سرد: ابرقدرت آمریکا، ۱۱ سپتامبر و نتایج آن، گرایش‌های جدید آمریکا، و آمریکا‌یی‌ها امروز چه می‌خواهند؟ ارائه شده است.

فصل هشتم و آخرین فصل این کتاب به «دورنماهای امنیتی» اختصاص دارد. با این هدف مؤلف در سه بخش موضوع را مورد دقت قرار داده است. وی در بحث «جنگ ادیان: جذب و کشش تسخیر سرزمین جدید»، که بخش اول این فصل را در برمی‌گیرد، به دو موضوع «آیا دین عامل اصلی و منبع درگیری‌های کنونی است؟» و «اشکال مختلف جنگ‌های مذهبی در موقعیت کنونی» توجه کرده است. بخش دوم با عنوان «تهدیدهای جدید» به بحث درباره‌ی «مکان‌های خطرناک جغرافیای راهبردی»، «تهدید تروریسم» و «انواع جدید درگیری‌ها» می‌پردازد. در آخرین بخش «تهدید تسلیحات اتمی» مورد توجه قرار گرفته است. در این ارتباط عنوان‌های چگونه می‌توان قدرت هسته‌ای شد؟، چرا کشورها می‌خواهند بمب اتمی داشته باشند؟، گسترش تسلیحات اتمی در وضع موجود و کاربرد سلاح‌های جدید هسته‌ای بررسی شده است.

آخرین مطلب به «فرجام» اختصاص می‌یابد. در این ارتباط اظهار شده است که هدف اصلی کتاب، بررسی جامع و معرفی عناصر پایه با مؤلفه‌های جغرافیای طبیعی و انسانی است که همچون مطالعه‌ی تاریخی اقوام، دولت‌ها، و تمدن‌ها با دقت تمام بدان پرداخته شده است. به نظر مؤلف باید به بررسی چشم‌اندازها و دورنمایی که در سطوح مختلف شکل می‌گیرند و همچنین به نقش‌های استراتژیک و عاملان دینی، سیاسی و اقتصادی در جهان امروز به طور عمیق دقت نظر داشت. دو صفحه‌ی پایانی کتاب به فهرست اعلام اختصاص یافته است.

تعلیم و تربیت؛ و کار کودکان بخش را به پایان می‌رساند. آخرین موضوع فصل چهارم به «مهاجرت‌های بین‌المللی» اختصاص دارد. جوامع انسانی از قرن‌ها پیش به دلیل مسائل اقتصادی و سیاسی به جابه‌جایی و مهاجرت از نقطه‌ای به نقطه‌ای دیگر پرداخته‌اند. در کنار مهاجرت‌های اختیاری و ارادی، مهاجرت‌های اجباری هم به وجود آمد و افراد زیادی مجبور به مهاجرت شدند. به دنبال اختراع وسایل حمل و نقل از نیمه‌ی دوم قرن نوزدهم تا اواخر جنگ جهانی اول و توسعه‌ی ایالات متحده‌ی آمریکا مهاجرت‌های بین‌المللی نیز شروع شد. مؤلف در این ارتباط با موضوعاتی چون: مهاجرت پدیده‌ی در حال توسعه و گسترش، پناهندگی چیست؟ موقعیت فعلی پناهندگان، پناهندگان، مهاجرت‌های کاری و مهاجرت‌های غیرقانونی بخش را به اتمام می‌رساند.

فصل پنجم پژوهش با عنوان «آیا فرهنگ‌ها ابزار محدودیت فضا هستند؟» تمدن، زبان و ادیان را بررسی کرده است. در بحث «تمدن» مطالب به «تمدن چیست؟» «تمدن چه ویژگی‌هایی دارد؟» «عوامل پایداری تمدن»، «نقش دین و زبان در تمدن» و «تضاد و برخورد تمدن‌ها» اختصاص دارد.

مبحث بعدی این فصل «زبان‌های دنیا» نام دارد که مطالبی درباره‌ی «زبان چیست؟»، «تقسیم و توزیع زبان‌ها»، «عوامل گسترش زبان‌های اروپایی»، «موقعیت اجتماعی و حقوقی زبان‌ها»، «افول زبان‌ها» و «آیا خاموشی و افول یک زبان اجتناب‌ناپذیر است؟» را بیان می‌دارد.

در پایان این فصل نویسنده‌ی کتاب، «ادیان» را مورد توجه قرار داده است. در این ارتباط در عنوان «دین چیست؟» با تعریف دین در فرهنگ‌های فرانسه زبان بحث را ادامه می‌دهد. دومین مطلب این فصل «ادیان بزرگ توحیدی» مثل یهودیت، مسیحیت، اسلام است. در بحث پایانی فصل پنجم «ادیان دیگر» از جمله هندوئیسم یا برهمنی، بودیسم، سیکسیسم، تائوئیسم و کنفوسیونیسم، آئیمیسیم و دین ودو به بحث کشیده شده است.

محقق در فصل ششم «اداره‌ی کشور، ابزاری ضروری برای زندگی بهتر مردم» را بررسی و تجزیه و تحلیل می‌کند. وی در این فصل ابتدا «دولت‌ها» را مورد توجه قرار داده است. بنابراین عناوینی چون: دولت چیست؟، مفهوم کلی مرزها، اشکال مختلف دولت‌ها، و رژیم‌های سیاسی را بیان می‌دارد. در بحث دوم این فصل «ازدیاد دولت‌ها» با زیرمجموعه‌ای از بررسی در مورد نقش تاریخ، ملت و ملی‌گرایی مبحث را به پایان می‌رساند. در بخش پایانی با عنوان «دریاها و اقیانوس‌ها»